

Vera GREBENC*

HEROINSKA KRIZA KOT POKRAJINA NA ZEMLJEVIDU UŽIVANJA DROG

Povzetek. S kvalitativno analizo intervjujev uživalcev drog, v katerih se avtorica osredotoči na pripovedi, ki govorijo o heroinski krizi, izdelava zemljevid heroinske krize. Krizo analizira v povezavi s socialnim kontekstom: zaposlitev, šolanje, prosti čas, socialne mreže in glede na situacije, ki so pomembne v vsakdanjem življenju ljudi, ki uživajo droge: nabavljanje, uživanje. Pokaže se, da kriza ne zaseda osrednjega mesta v življenju ljudi, ki so zasvojeni s heroinom, je pa na poseben način stalno prisotna. Dober iztek krize je povezan s socialnim položajem posameznika in trenutnimi okoliščinami, naj gre za obvladovanje tveganj, povezanih s praksami uživanja heroina, ali pa za ohranjanje ali ponovno vpostavljanje pomembnih socialnih vlog v življenju ljudi, zasvojenih s heroinom.

Ključni pojmi: heroinska kriza, tveganja, zasvojenost, zmanjševanje škode.

159

Uvod

Vemo, da se odnos do uživalcev drog giblje na osi med sovraštvom do uživalcev, indiferentnim odnosom in pomilovanjem. Ljudje, ki bivajo v skupnostih, kjer se srečujejo z uživanjem drog, uživalce najprej vidijo kot tiste, ki bodisi potrebujejo pomoč bodisi jih je potrebno iz skupnosti pregnati; ne pričakujejo, da uživalci v skupnost lahko prispevajo. Takšna spregledana splošna skupnostna korist je posebno znanje, ki pomaga preživeti z drogami, in se je uskladiščilo v subkulturah uživalcev. Z raziskovanjem, ki upošteva življenjski svet posameznika/posameznice in njegove/njene interpretacije, želim razširiti pogled, vpeljati nove referenčne točke (znanje) in omogočiti dialog v smislu enakopravnosti respondentov in raziskovalcev. Tako se odpirajo nove in inovativne poti obravnavanja povsem vsakdanjih, konkretnih stisk in težav ljudi, ki uživajo droge, hkrati pa se uživalcem drog kot skupini prizna, da posedujejo pomembno znanje, ki

* Mag. Vera Grebenc je zaposlena kot asistentka stažistka na Fakulteti za socialno delo, Univerza v Ljubljani.

jim pomaga z drogami preživeti. Raziskovanje fenomena heroinske krize je vpeto prav v to logiko pogleda v vsakdanje svetove ljudi, ki uživajo droge, v posebne vednosti, kako z drogami uspejo preživeti in v demistifikacijo izkušenj »onkraj«.

O heroinski krizi obstaja v vsakdanjem znanju vrsta stereotipnih predstav, malo pa se ve, kako je kriza dejansko vpeta v vsakdanjik uživalcev drog. V vsakdanjih predstavah o uživanju drog je kriza trenutek, v katerem naj bi uživalec podlegel nebrzdanim strastem in neobvladljivi potrebi po drogi, zaradi česar naj bi bil pripravljen storiti karkoli. Krizo se običajno razume kot vzvod za nasilno in neobvladljivo vedenje ljudi, ki uživajo droge. Hkrati s to predstavo pa se je uveljavilo tudi mnenje, da kriza ni hujša od močnejše gripe in da jo je mogoče prestati brez večjih težav. Flaker in sodelavci (1999) menimo, da je resnica verjetno oboje in veljata obe različici, odvisno od okoliščin in človeka, njegove percepcije, metabolizma, stopnje zasvojenosti in podobno. Vsekakor pa o heroinski krizi kot o pojavu vemo malo. V strokovni literaturi obravnava to področje večinoma medicinska literatura, ki opise strne na pojasnjevanje abstinenčnih simptomov, medtem ko se v popularnih predstavah, literarnih opisih in filmskih podobah rišejo črni in usodni scenariji.

Kaj pa se dogaja ljudem, ki so zasvojeni s heroinom zares? Heroinsko krizo sem zato postavila kot predmet raziskovanja. Želela sem izvedeti več o značilnostih krize, kakšno mesto zaseda v vsakdanjem življenju uživalcev drog, kako jo obvladujejo, kako sta povezani kriza in socialni kontekst uživalca drog. Skozi prepoznavanje vloge krize v življenju uživalca drog pa iščem in razvijam tudi zamisli o možnih intervencijah, ki bi uživalcem omogočale zasuke v karieri k ugodnejšim razpletom. S kvalitativno analizo osebnih pripovedi uživalcev drog sem izdelala etnografski zemljevid heroinske krize. Pri analizi me je zanimala kriza kot osebno doživetje in kot moment v karieri uživalca. Analizirala sem jo v povezavi s socialnim kontekstom (zaposlitev, šolanje, prosti čas, socialne mreže) in glede na situacije, ki so pomembne v vsakdanjem življenju ljudi, ki uživajo droge (nabavljanje, uživanje). Pri raziskovanju tega fenomena sem uporabljala kvalitativen in deskriptiven pristop ter upoštevala različno gradivo, ki ga sestavljajo intervjuji, zapiski, zapisniki, poročila, zbrano na različne načine, večinoma na terenu, bodisi za potrebe raziskav bodisi kot del študijskega in izobraževalnega procesa na Fakulteti za socialno delo, v obdobju od leta 1998 do 2002¹. Pri raziskovanju sem sledila smernicam kvalitativnega raziskovanja, ki jih predlaga B. Mesec (1998), upoštevala sem navodila za

¹ *Gradivo se je zbiralo v okviru raziskovalnega projekta Phare-zmanjševanje škode, ki smo ga izvajali na Visoki šoli za socialno delo, na podlagi te raziskave sta izšli tudi knjigi Živeti s heroinom I in II, avtorja Vita Flakerja in sodelavcev (2002a; 2002b). Gradivo sem pridobivala tudi v okviru usposabljanj za terenske delavce in delavnic z uživalci drog o varnejšem uživanju drog in varni spolnosti, ki smo jih tudi izvajali na VŠSD v obdobju 1998-2002. Tako v omenjeni raziskavi kot knjigah se krizi sicer nameni pozornost, vendar pa so ostajale pridobljene informacije in gradivo, ki je dovoljevalo tudi širši in bolj poglobljen vpogled v pojav. Tako sem pridobljeno gradivo pregledala še enkrat, tokrat skozi optiko krize, na podlagi tega razisko-*

kvalitativno raziskovanje, ki jih je izdelal C. Robson (2002) in sledila napotkom, ki so jih za potrebe Hitre ocene stanja razvili G. V. Stimson, C. Fitch in T. Rhodes za Združene narode in WHO (1998).

Kriza kot fenomen pri uživanju drog²

Prostor za znanje o uživanju drog je v zgodbah, pripovedovanje pa je način, ki omogoča učenje. Raziskovati fenomen krize je pomenilo poslušati zgodbe, ki se dnevno pripovedujejo med uživalci heroina. In kriza je zagotovo ena med najpogostejšimi temami vsakdanjih pogovorov na sceni. V pripovedovanju in poslušanju zgodb se odvije neposredno srečanje. Za novinca, ki vstopi na sceno, je bistveno, da stopi v kontakt z nosilci posebnega znanja. Toda to ni enostavno. Kontakt mora biti oseben. Sogovornica je ugotavljala: *Ne moreš začeti, če ne poznaš enga, ki uživa drogo*. V teh pripovedih se je kriza pokazala kot preplet vednosti in praks, kot doživljanje in kot predstava. Kriza sicer ne zaseda osrednjega mesta v življenju ljudi, ki so zasvojeni s heroinom, je pa na poseben način stalno prisotna; kot možnost, kot grožnja ali kot dejansko doživetje in kot taka narekuje vrsto ravnanj, ki jih vsakodnevno zavzamejo zasvojeni uživalci heroina.

Vprašanje krize je tesno povezano z vprašanjem zasvojenosti. Prehod na kompulzivno (zasvojeno) uživanje je pomembna sprememba statusa v karieri heroinskega uživalca, toda pogosto bo označen kot neopazen/ nezaznaven zdrš - sivo področje, v katerem naraščajoča se vpletenost s heroinom osebe ni jasna in je odprta za različne zgrešene interpretacije (Pearson et al., 1987). Znotraj prehoda lahko zaznavamo dve vrsti takšnih zgrešenih interpretacij. Prva je, ko oseba verjame zase, da je zasvojena, čeprav dejansko ni. Druga pa je, ko oseba ne verjame, da je že zasvojena, čeprav dejansko je. Pogosto se takojšnjo zasvojenost povezuje s psihično odvisnostjo: *Če tko prekinjen uživaš, rabiš približn eno leto. Ne, če ga že toliko časa, si že notri. Psihično si takoj zasvojen, fizično sem bila po pol leta, samo sem se ga vsak dan*. Tako se lahko zgodi, da oseba postane žrtev mita "heroin ima moč, da zasvoji takoj" in zaradi tega nabavlja in jemlje droge iz strahu pred abstinenčno krizo, še preden se sploh razvije dejanska fizična

vanja pa je nastala tudi moja magistrska naloga Zmanjševanje socialne škode povezane z uživanjem drog in iskanje odgovorov v skupnosti (Grebenc, 2003a).

² V tekstu uporabljam pojme *uživalec drog/ uživanje drog*. *Debate in pomisleki o ustreznosti različnih pojmov so mi znane. V javnosti se vedno bolj uveljavlja pojem uporabnik drog, upošteva ga tudi Nacionalni program na področju drog 2004-2009. Toda, vedno kadar neke besede nastopajo kot označevalci družbene skupine, se ne moremo izogniti vtisu, da kakršnakoli beseda ni nikoli povsem korektna. Že rabljene besede imajo vedno že inkorporirane pomenne. In ker je v socialnem varstvu, od koder prihajam, pojem uporabnik zaseden že s pomenom uporabnika socialnih služb, imam priročen razlog, zakaj vztrajam pri rabi uživalec/uživalka.*

odvisnost. V kariernem smislu so takšna stereotipna prepričanja pomembna, saj se na njih utemeljujejo posameznikova naslednja ravnanja.

Prve krize³ ne moremo nujno določiti kot trenutka, ko se je nekdo »spremenil« iz nezasvojenega uživalca v zasvojenega, je pa to nedvomno tista točka, na kateri se zgodi premik v samozavedanju lastnega uživanja. Kriza je dokaz, da so zdaj zares "noter". Je znak, da je posameznik s svojim stilom uživanja prestopil magično mejo, ki za večino predstavlja zdrs navzdol. Doživetje prve krize pomembno vpliva na percepcijo uživanja in zasvojenosti. Veliko uživalcev, ki verjamejo, da ne bodo nikoli navlečeni, zase sprva verjamejo, da lahko nehajo, če hočejo: *Ja to sm počas začutu tm po kakšnem letu dni, pou leta, letu dni. Ampak sm se skoz prepričvou, sej loh neham, še zmer ni blo tko hudo.* To verjamejo tudi še potem, ko doživijo še nekaj naslednjih kriz: *Petkrat sem krizirala 3-4 dni, dvakrat čisto z mislijo, da bo samo še priložnostno. Pa ni tako lahko. Ko si daš ponovno dozo, si spet tam kjer si bil. Priložnostnega uživanja ni.* Pogosto uživalci prve krize sploh ne prepoznajo: *Ko sem imel prvo krizo, sploh nisem vedel kaj mi je. ... zato sem šel k zdravniku in dobil 14 dni dopusta. Zasvojenost se je lahko razvila že veliko prej, kot je nekdo dejansko doživel krizo: ...ona sploh ni vedela, da kriza obstaja. Ko je slišala, kako je s tem, jo je imela čez tri dni. To je psiha.* Prva kriza je skoraj za večino resnično presenečenje: *Skratka, enkrat pa se je zgodilo, da je za tri dni zmanjkalo robe in takrat mogoče, ker sem se zavedal, da je ni in da nisem nič vzel, sem se prvič zavedel, da sem bolan... Takrat sem to prvič zaštekal.* Zasvojenost ne sledi neposredno eksperimentiranju s heroinom, nujen pogoj, da se zasvojenost razvije, je nekaj časa trajajoče redno vsakodnevno uživanje droge. Spremenljivke v izračunu pojava zasvojenosti (*navlečenosti*) so čas, količina in pogostost uživanja. Sogovorniki so navajali različne čase:

...najprej sem heroin jemal le ob koncu tedna (pol grama). Po dveh mesecih pa sem bil tako daleč, da nisem mogel več nehat ga jemati..., ... na samem začetku sem si heroin brizgoval v žilo 2x tedensko. Da pa sem postal odvisen sem potreboval približno 1 mesec..., ... Drogiral sem se tudi po desetkrat dnevno. Ker je bilo jemanje droge tako pogosto, sem se hitro navlekel...Pri kolegih pa je bilo to zelo različno. Nekateri so jemali drogo le na zabavah in šele po letu ali dveh so se popolnoma navlekli.

(Flaker et al., 1999)

Posamezniku predstavlja prva kriza točko preobrata (Grebenc, 2003a) v samozavedanju svoje zasvojenosti. Prvo krizo lahko razumemo kot ori-

³ Glej tudi *Etnografija heroinske krize* (Grebenc, 2003b).

entacijsko točko, ki uživalcu omogoča vnos časovne perspektive. Je točka s katere se ozre nazaj, v čas, ko je zasvojenost še skrita nekje v "sivem polju" in v čas naprej, ko zavest o zasvojenosti uvede ekonomiko nujnega odmerka. Kot kulturni fenomen pa je kriza tudi sestavni del mitologije uživanja, saj se jo je potrebno naučiti prepoznati. Hkrati v subkulturi uživanja določa posebno statusno mesto (pripadnost skupini užiivalcev), zato ni le individualna ampak tudi kolektivna izkušnja - kot kulturni fenomen služi uživalcu, da se jo nauči prepoznavati in doživeti. Ni naključje, da so si pripovedi doživljanja krize, če ne vsaj kot neprijetne izkušnje, podobne prav v razsežnostih dramatičnega, grozljivega, na meji tega, kar človek še lahko prenese. Na tak način se individualna izkušnja poenoti. Vsem, ki jo doživijo, predstavlja podobno izkušnjo in tako postane del pričakovane življenjske zgodbe užiivalca.

Telo kot instrument in aritmetika krize⁴

Ugotovim lahko, da je veliko tega, kar se povezuje z uživanjem drog, povezano z reakcijami telesa. *Človek se navadi spremljati odzive telesa.* Telo postane pomemben instrument merjenja: telesni odzivi in doživljanje določajo, v kateri "fazi" zadetosti je človek, razkrivajo, kdaj popusti učinek droge in napovedujejo bližajočo se krizo. Eden od sogovornikov je ugotavljal: *... ampak zebe te in pr odvisnikih se počasi navadiš zlo dobr spremlat ta svoja agregatna stanja - a te zebe, a te ne zebe, a prčakuješ, da boš švicat začeu... počas rataš senzibiln za ta telesna znamenja.* Telo postane pomemben instrument, s katerim se meri bodisi užitek bodisi odsotnost užitka. Užiivalci merijo čas trajanja nekega občutja in tako določijo posamezne faze v uživanju. Telesno doživljanje jim pove, kje na loku uživanja se nahajajo. Kot pove to dekle: *Ne, prvo sem bla zadeta, pol pa zdrava do zjutr. Pol na konc sem bla pa še mejčkn bolna, tist, da se je dal zdržat ene 2,3 ure. Tko, da bi zdržala ene 17 ur.*

Kriza je proces, ki ga uživalci enačijo z boleznijo ali natančneje, sebe opisujejo kot bolne. *Tako sem imela vsaj vsak dan za šut. Tok, da zdrava sem bila, da nisem bila bolna.* Vendar včasih dodajo pojasnilo: *...da če je nekdo bolan, če je v krizi, ga drugi časti,* in s tem pojasnijo, za kakšno vrsto boleznijo gre. Sprva blagi telesni znaki, ki nakažejo, da učinek droge popušča, se v nekaj urah stopnjujejo: *Najprej nastopijo: živčnost, bolečine v nogah, slabost, potenje. Ti znaki se stopnjujejo tako, da je bolečina vedno večja in tudi slabost. Pojavijo se tudi trebušni krči in driska. Po približno 12 urah se pojavi bruhanje. Bolečine iz nog preidejo na celo telo.* Če človek

⁴ Glej tudi *Etnografija heoijske krize* (Grebenc, 2003b).

ne poskrbi za nov odmerek, se po dveh do štirih dneh razvijejo zelo burni telesni odzivi, ki nakažejo, da se je kriza približala vrhuncu. *Prve krize so trajale 3-4 dni. Skoraj vsaka naslednja kriza je težja. Zdaj traja tudi po en teden, da se telesno stanje popolnoma normalizira.* Popuščanje krize lahko prepoznamo v opisih, ki govorijo o pojenjanju burnih telesnih odzivov: *Pr men traja fizično kakšnih 5,6 dni. Tist, da lahko rečeš, da te ruka. Pol še čutiš utrujenost pa neprespanost, ker na krizi ne moreš spat. Lahko bi rekel, da kriza tako med tretjo in četrto nočjo dosega vrhunec.* Opisi krize na prvo mesto postavijo telesno reakcijo, čeprav ne zanemarijo, da gre v krizi tudi za čustveno doživetje. Poročali so o močnem potenju, kihanju in nekakšni splošni onemoglosti. Ob močnem in rednem uživanju se pojavi tudi bruhanje in izločanje.

Uživalci, ki redno uživajo heroin, ponavadi tolažijo simptome krize še preden se je le-ta zares razvila. Trudijo se, da čimprej pridejo do novega odmerka, če pa to ni mogoče, si pomagajo z drugimi sredstvi, kot npr. tabletami, alkoholom, kadijo travo in seveda z metadonom. *Trava je grozna, trava te ubija. Psihično te še petkrat bolj razfuka... Dormicum je d best, za spat, k maš krizo. ... Helix je bomba tableta. To je k metadon, umiriš se, zaspiš. Tablete so pocen, pa še ne moreš se jih tolik nalesit k metadona.* Kar pa je cilj v spuščanju (detoksikaciji) so taktike samopomoči drugačne. Takrat so si poleg s tabletami in alkoholom pomagali tudi s kopelmi in čajem iz makovih glav. Nekateri so prakticirali tudi postopno spuščanje z zmanjševanjem dnevnega odmerka.

Vsakanjost krize: nabavljanje drog in denar

V vsakdanjem življenju zasvojenega uživalca drog je kriza takorekoč običajen dogodek ali bolje dogodek, ki se navadno niti ne zgodi, saj ljudje poskrbijo, da krizo preprečijo. Toda življenjski slogi uživalcev heroina se lahko med seboj močno razlikujejo in temu ustrezno se razlikujejo tudi strategije obvladovanja krize. Prav prej omenjena aritmetika krize ali bolje, aritmetika uživanja, postane pomemben način reguliranja uživanja. Lahko bi rekla, da nadzorovati krizo pomeni nadzorovati, obvladovati uživanje in delovati tako, da se zadrži vpliv nad načrtovanjem in potekom osebne kariere. Telesno doživljanje postane pomemben dejavnik pri uživanju drog in izkaže se, da ljudje morajo (s)poznati, kako se odziva njihovo telo prav zato, da lahko uživanje stabilizirajo. Pa naj gre pri tem za to, da bi iztržili čim večji užitek pri uživanju ali pa za to, da izpeljejo tisto, kar jim v življenju veliko pomeni. Nekaj sogovornikov je izpostavilo, da redni uživalci, ki imajo za sabo več izkušenj z uživanjem drog in hočejo, da so dejavni tudi v drugih kontekstih življenja, sčasoma obvladajo, kako preživeti: *Ampak, če pa en*

normaln lajf furaš, če morš hodit v službo, pa ni šans. K teb je pol tko, k si ti enkrat odvisen, teb se cel lajfsamo okol horsa vrti, k ti kupš, takoj začneš razmišljat, kje bom pa zdej keš dubu, da bom na novo kupu. ... pa zmeri gledaš, da maš zjutri za en šus in pol lohk cel dan funkcioniraš, tokom dneva si že enkrat zrihtaš... Temu prilagodijo način uživanja. Potem, ko se je razvila zasvojenost, postane pomembno, kako posameznik uravnava ravnotežje med zadetostjo in popuščanjem učinka. Glede na to, da drogo redno uživajo, je njihova pozornost usmerjena predvsem v nadzorovanje uživanja in prizadevanja, da ne prihaja do prehudih konfliktov z okoljem.

Seveda se to lahko posreči le tistemu, ki se mu življenje ni preveč opustošilo in ima še nekaj manevrskega prostora za načrtovanje dogodkov, povezanih s prihodnostjo. Toda problemov, ki vplivajo na uspeh samoreguliranja uživanja je več in niso vezani le na posameznika. Prvi od teh zunanjih problemov je, da je zagotavljanje nujne rezerve povezano z nestabilnostjo ilegalnega trga. Trg ni stalen, kakovost in cena nenadzorovano nihata, lahko se tudi zgodi, da se pretrgajo običajni kanali nabavljanja (zaprejo dilerja) in vprašanje rezervnih poti (nadomeščanje z alkoholom, tabletami, drugimi drogami, metadonom na recept) je vedno aktualna zadeva.

Drugi problem je povezan z denarjem. Zasvojeni uživalec dnevno porabi precej denarja za drogo. Nekateri so mnenja, da tega denarja ni nikoli dovolj: *A veš, noben ni tolk bogat, da bi lahko ceu življenje, ... a veš kolk gre dnarja, Recimo za 2 g/dan, morš dat 20 jurjev/dan.* Del vsakdanjika človeka, zasvojenega s heroinom, je, kako heroin nabaviti: *Zjutraj vstanem bolj pozno, če sem brez skrbi, če imam že priskrbljen hors. Drugače pa moram že okoli desetih iti v mesto do dilerjev. Za to pa je potrebno imeti denar: Zbudiš se zjutraj, ko te prime kriza, to je okrog sedmih, osmih. Če se zvečer močno zadaneš, spiš tudi do dvanajstih. Potem greš kruhat denar. N. ki je luštna, s tem nima problemov, drugi, revčki, ki so recimo brez zob, pa kradejo... Ko imaš denar greš po dope, se zadaneš in šest ur uživaš. (Potem se popraviš, da ne uživaš, da si samo pozdravljen, normalen.) Greš recimo delat (kot R.). Folk spi, ležijo, kinkajo... (Kadar nimata dovolj droge za dnevno dozo, hodita okrog in iščeta dilerje. V finančnih stiskah se popoldanskim opravkom pridružijo še kraje po trgovinah, ki so v glavnem manjše; največ pokradeta hrane. Heroin pa pobirata tudi iz že porabljenih vatic, saj se ga da nabrati še za kako slabo brizgo (zapis intervjuvarke).*

Nekateri kljub zasvojenosti hodijo v službo, toda kriza, ki postane del vsakdanjika, povzroča dodatni napor pri delu v službi: *Velikokrat sem zjutraj ob šestih prišla v službo na krizi. Sem prišla na krizi in sem mogla do desetih delati na krizi, tako da so mi potne srage tekle po obrazu in je folk*

gledal, kaj mi je. Kriza pa tudi že sama po sebi pomeni zmanjšanje sposobnosti za delo - B: Gibanje, veš kako je, muka ti je, dve stopnici prehodiš, ni, ni. Počitek pa tablete...Ne moreš ti pol osem ur fizično delat...- je potrebno pravočasno preprečiti, sicer bo moral uživalec najti način, kako pri delu neopazno manjkati:

...Sem se fiksiral vsak dan, sem bil suženj te droge, še vedno pa sem v službo hodil. Ko sem bil na večjih krizah, sem bil pri doktorju, sem rekel, da me zvija v želodcu, sem bil na bolniški dva tedna. Pol je bilo spet vse v redu, sem šel spet v službo, sem lahko delal, sem bil stalno na horsu, sem lahko vedno delal, se je zgodilo, da je zmanjkalo, sem pol moral iti na bolniško...

(Flaker et al., 1999: 351).

Kljub temu, da se človek trudi, da bi službo obdržal in izpolnjeval svoje delovne obveznosti, se lahko zgodi, da kriza človeka preveč ohromi za normalno funkcioniranje. Biti pogosto na bolniški pomeni dodatno redčenje materialnih virov. Samo plača ne zadostuje in visoka cena drog zahteva še dodatno angažiranje posameznika pri pridobivanju sredstev. Če denar imaš, je problemov manj: *Sam, ko začnejo tud tisti, ki imajo ful keša, pol nimajo več, jaz sem imel skoz, ker so mi starci dali, nikoli mi ni trebalo krast.* Toda denarja imajo dovolj le redki. Ko se zasvojenost stopnjuje, počasi zmanjkuje lastnih virov. Kadar pa zmanjka lastnih virov, se ponudi le malo legalnih možnosti, kako »legalno« potolažiti krizo, zato se človek spusti v tvegano priložnostno ukrepanje (tatvine, prostitucija). Včasih na odločitve za kaznivo dejanje vplivajo trenutne okoliščine, ker se pred očmi ponudi priložnost. Ker pa se zavedajo, da bodo v krizi njihove sposobnosti zmanjšane - *Če bi pa pil veliko več metadona, bi tudi kriza bila hujša. Potem pa to zgleda tako, da začneš bruhat, jasno si čist brez energije, recimo večina ljudi, ki so hoteli oropat trgovine, govorim prav o ropih, je bila takrat svinjsko nakriziranih. Za njih je bilo simptomatično, da so šli v štacuno, se komaj premikali in naredili pizdarijo in pol. Dobil so jih prav zato, ker niso imeli energije, da bi vsaj normalno spizdil...- je to delo potrebno opraviti strokovno in na nivoju še pravi čas: kradl smo kakšne knjige pa jih pol kje prodajal, kakšne filozofske, al pa tko. Nism zdej kradu, da bi tko kej ulamlu al pa tko. Al pa eni torbice kradejo zjutri pred recimo vrtci. Čakajo, da mamica nese otroka u vrtec, umes pa ko ma poune roke, ponavad torbico psti u autu. Jest nism nikol kakšnih takih delu, tko na tem nivoju.*

Vendar pa ves denar, ki ga človek ima, ne gre vedno le za drogo, potrebuje ga tudi za hrano, obleko, plačevanje stanarine, *...Ko sem sama živela v Ljubljani, mi je ati plačeval vse stroške. Večkrat je pri meni tudi kdo prespal in mi v zameno dajal drogo. Kasneje pa sem v glavnem prosila za denar*

ljudi na cesti. To ni lahek način, ker ljudje mislijo, da ves denar porabiš za drogo. Nihče ne pomisli, da denar porabiš tudi za hrano. Dogajajo se tatvine in seks za denar, tudi moški se prodajajo. Sama tega nisem mogla početi. V intervjujih se je prostitucija pogosto omenjala kot način, kako do denarja ali droge (v enem primeru si je dekle s seksom zagotavljalo streho nad glavo). Kriza je tista, ki človeka pripravi do raznih podvigov: R. je povedal, da sta šla enkrat dva njegova kolega nakrizirana v Portorož, kjer sta dobila stranki za oralni seks. Nekatere se morajo zadeti, da lahko to delajo: Najboljše je, če si zadet - pozabiš, da to delaš za drogo. Potem, pa se navadijo: ...od začetka jim je to početi težko, če niso omamljene, kasneje pa jim postane to vsakdanji boj za denar; preide jim v navado. Pri seksu z dilerjem je pa lahko obratno: Ko pride, kakšna fajn punca k lokalnem dilerju, ji reče za fafanje. Vendar mora to opraviti preden ji da šut, ker ve da bo pošutu bolj samozavestna in mu ne bo dala za takšno ceno. Velikokrat se zgodi, da odjemalci zlorabijo položaj, ko je dekle na krizi, da pridejo do poceni seksualnih storitev. Dekleta se tega zavedajo, a kriza jih prisili, da gredo pod ceno: ...Včasih si tako v p... greš tudi za 3000 SIT. Cena za seks pa je okoli 150 DEM. Tega se zavedajo tudi odjemalci, ki niso del scene in to izkoristijo: Več je tega, da moški poišče narkomanko. Moški se izživljajo (ker vedo, da rabiš), večinoma starejši moški. Eden od sogovornikov je pripomnil, da je puncam lažje kot fantom, ker lahko puf poravnajo s seksom.

Pri tem, kako do denarja, morajo biti zelo iznajdljivi in oprijeti se morajo različnih taktik: *Kadar nimam denarja za doup, ga dobim tko, da komu kaj zrihtam, pa od tega procent v doupu al pa v dnarju. Al pa si sposodim. Vlamljam ne, kradem tud ne. Nekoč, ne, kakšne dve leti nazaj, sem pa, k je bla huda kriza, kar lepo vlamlou, kradu, itd...* Pri tem se je potrebno dobro znajti na ilegalnem trgu, poznati kanale, kjer je mogoče ukradeno robo prodajati oziroma preprodajati: *Ti si šou krast čike pa kavo, al kaj? Par štek čikov pa par kil kave, ja. Da bi jo odnesu na štacion pa prodal taksistom (prodajanje ukradene robe), da bi dobu pet jurjev. Druženje z drugimi uživalci, ki se ukvarjajo z nelegalnimi posli, oziroma stik s kriminalnimi okolji nasploh pogosto posrka uživalce: ...Pojavila sem se v fantovi družbi. Ti njegovi kolegi vključno z njim so padli v kriminal, pa tudi sama sem že sodelovala. Ko sta moj fant in njegov najboljši prijatelj zapadla precej globoko v kriminal, je ta prijatelj pristal v Jaršah. Začela sem se zavedati, da tako ne bo šlo več naprej. Zato sem se odločila, da bom končala s tem oz. bom poizkusila. Zapustila sem tudi svojega fanta...*

Obstajajo torej bolj in manj priljubljeni načini, kako priti do denarja, odvisno od osebnega stališča... *A veš kako prideš do dnarja. Na milijon načinov, ne, sej smo rek'l čist tko, al delaš, ne, al kradeš, al se pa prodajaš*

... A je tko? To je res, sej ni družga načina. Pa nateguješ, ne, druge. Al pa žicat dost ljudi ... Sam veš kaj cel dan žicat ...Hudo, hudo. Nekateri ne bi za nobeno ceno šli v prostitucijo, drugim je pod častjo žicanje. Kriza pa vendarle omaja nekatera načela in človek se odloči, da si je važneje *pozdraviti krizo*, kot pa izpolniti svoja pričakovanja. Kot razmišlja ta sogovornica, pa zameri drugim uživalcem, da prezrejo dejstvo, da boš moral denar, ki ti ga zaupajo, porabiti za sebe (tako nekako kot izzivanje usode ali dati mački čuvati smetano). Nategovanje je običajni del folklore, zato lahko pričakuješ, da boš ob denar ali drogo, če boš drugega spustil izpred oči. ... *Najgrše je to, če ti nekdo da denar za doup in čaka, da mu ga prineseš. Normalno je, da denar vzameš in izgineš (nategovanje), ker ti je najbolj važno, da se pozdraviš.*

V predstavah o nakriziranem džankiju prevladuje podoba nasilnega in neuravnovešenega uživalca, ki je pripravljen narediti karkoli, toda v vsakdanjih situacijah ljudje ravnajo po svojem notranjem moralno etičnem kodeksu: *Po mojem, k bi bla ornk bolna, da bi lahko nardila marsikaj, ampak ne bi se, recimo, mogla prodajat. To vem, da ne. Pa ubila tud ne bi nobenga. Lohk pa bi šla v trgovino pa kej ukradla, ker dugač tega ne počnem...Jest ne morem, da bi tko kej uzela. Ne morem. Ne znam pa tud ne morem.* Toda kriminal je nekaterim nuja, saj nimajo drugih sredstev: *V začetku ni bilo problema, ker sem imel žepnino, tudi heroin sem v začetku dobil zastonj, potem se je pa začelo. Ja, največkrat je bilo treba kaj ukrasti, vlomiti v kakšen avto in potem te stvari prodati. Včasih, ko je bil uspešen dan, se je dalo kar nekaj nažicati.*

Vzporedni scenariji - taktizirnaje z realnostjo

Uživalec ves čas živi v vzporednih svetovih in vpokliče vrsto ravnanj, ki maskirajo⁵ uživanje. Pri nabavljanju drog, pri pridobivanju sredstev za preživetje, pri sami uporabi droge- ves čas je potrebno ustvarjati situacije, ki omogočajo "dialog" z ostalimi, ki za uživanje drog ne smejo izvedeti. To taktiziranje z realnostjo ni le povezano s prizadevanji, da bi prišlo do nadzorovanja uživanja ali preprečevanja abstinenčnih težav, ampak vidimo, da so ravnanja usmerjena v nadzorovanje uživanja drog zato, da bi si človek zagotovil zmožnost opravljanja običajnih socialnih zadolžitev, ki vplivajo na njegov/njen socialni položaj. Taktike so usmerjene v preprečevanje stigme, v ohranjanje dela, v ohranjanje socialnih stikov. Če pri tem ni uspešen, tvega, da razkritje uživanja izzove posledice, ki posamezniku prinesejo škodo predvsem v socialnem smislu: izguba službe, stikov, stanovanja. V interaktivnem smislu izgubi kredibilnost, postane sumljiv, ljudje z njim ne stopajo

⁵ Več o tem v *Etnografija heroinske krize (Grebenc, 2003b)*.

več v *pogodbene odnose*. Ljudje napravijo vse, da se za uživanje drog ne bi razvedelo.

Tudi krizo je potrebno interpretirati kot del običajnih scenarijev. Tako kot vse v zvezi z uživanjem, so je potrebno preobleči v kontekst, ki ga lahko okolica sprejme: *Sem šou k zdravniku pa mi je dal 14 dni bolniške*. Takšno maskiranje krize mora izvesti uživalec v vseh okoljih, kjer je nevarno, da se razkrito uživanje sankcionira oziroma se zaradi tega izgubi pomembne socialne vloge. Kot uslužbenec, dijak, starš... moraš v želji po ohranjanju teh socialnih statusov poskrbeti, da te kriza ne bo zatekla nepripravljenega. Zadeti se je potrebno pred službo, v odmoru, izven pogleda nepoklicanih. Nekaterim pa vendarle uspe tak dvojni scenarij: *Do sedaj nisem imel nobenih pizdarih z zakonom, sedaj pa si tega niti ne morem privoščiti, ker bi rad obdržal službo. Z leti se naučiš konzumirat, ni več tako brezglavo in tudi kriza ni tako huda in lažje znaš v krizi odreagirat, greš k prijatelju ali pa si metadon prej obvladaš, ali pa je s tabo nekaj narobe*.

Dnevne obveznosti in slog življenja, ki ga živijo uživalci drog, so podrejeni nenehnemu *urejanju zadev*. Če je nekdo v službi, bo stik s sceno moral poiskati v prostem času: *Za v službo sem se vedno spedencala, minike, petkice, vedno tako, da je bilo bolj elegantno, ampak vedno take rokave, da so mi roke prekrile. Doma pa potem vse dol, make-up dol in hipi cunje gor. Tisto je bilo v bistvu moja kamuflaža, dvojna osebnost. Zjutraj sem bila kao kul, normalna ženska, ki fura life, popoldne pa totalen džanki. Ko sem prispela domov, sem se samo slekla, preoblekla in takoj šus in kinkat cel dan*. Urnik, ki ga določa služba, je zunanji okvir, po katerem je potrebno uravnavati uživanje. Ta sogovornica je pol ure odmora za malico izkoristila, da je lahko vzela odmerek in tako ali potolažila krizo ali pa podaljšala, da je bila zdrava: *V službi sem bila zadeta, samo vedno tako, da sem lahko dokaj normalno še delala. Razen tistih začetkov, ko sem za šankom kinkala. To so mi sedaj kolegi povedali, ker se jaz ne spomnim. Potem sem se pa zjutraj samo toliko zadela, da sem bila zdrava, da sem normalno funkcionirala, pa potem vmes med malico še enkrat, če sem imela. Popoldne pa potem na veliko*. Takšno taktiziranje si lahko privoščijo uživalec, ki se že dobro pozna, ki ima z uživanjem izkušnje in ima utečene poti nabavljanja. Krizo vzame kot običajen del uživanja in nanjo računa. Toda uživalec, ki je povsem vezan na ilegalni trg z drogo, mora poskrbeti, da ima pri sebi potreben odmerek in vsaj nekaj blažil krize, ki pomagajo prebroditi čas (ilegalni metadon, tablete). Nekateri se sčasoma odločijo, da se vključijo v metadonsko obravnavo, kar jih razbremeni v smislu nabavljanja dnevnega odmerka. Za tiste, ki se poleg metadona še zadevajo, metadon uporabljajo kot nevtralizator krize, pridobljeni vmesni čas pa porabijo za dejavnosti,

povezane z nabavljanjem drog.

Ljudem, ki so zasvojeni, reguliranje lastnega uživanja otežuje ilegalni status drog. Nabava in uporaba drog predpostavljata vrsto aktivnosti, ki jih je potrebno izvesti, da do uživanja sploh pride. Ponavadi je človek pazljiv glede tega, kaj in kje bo nabavljal - *...vsak gleda le nase in moraš biti previden* - toda človek v krizi je kupec, ki se mu mudi, zato je večkrat pripravljen kupiti tudi manj preverjeno drogo, bolj namešano in zato slabše kakovosti: *Navadno pogledaš pri komu nabaviš. Včasih, ko je kriza, tudi ne, drugače pa.* Mešanje drog je sicer del folklore uživanja, saj je to edini način, da uživalec z dilanjem zasluži potreben presežek: *Meša se s sladkorjem v prahu, s pudingi, s strihninom, vse živo noter mešajo, tisto, kar je pri roki in kar je najbolj podobno heroinu. Eni tudi tablete zraven mešajo...* Posameznik, ki dnevno uživa droge, porabi veliko časa, da zagotovi nujni odmerek, hkrati pa mora upoštevati tudi lastnosti ilegalnega tržišča, kjer niti kakovost niti količina nista zajamčeni. V krizi pa ponavadi kupiš tisto, kar dobiš: *Praviloma ima vsak svojega stalnega dilerja, vendar, če ga ne dobiš, ali, če si kje drugje pa kupiš tisto, kar dobiš, če ti je sila.* Kupec na krizi ni izbirčen, kar ga postavlja tudi v slabši pogodbeni položaj - *ne upaš se nikomur zamer't, ker se zavedaš, d' ga rab'š* - izpostavljen je celo poniževalnemu odnosu s strani dilerjev: *Odnos diler - uživalec pa zgleda nekaj t'ko, d' bi uživalc tud' čevlje polizal za drogo. Nekateri dilerji džankije ponižujejo še bolj, kot so že ponižani, predvsem pred družbo.* Del nabavljanja droge kot dogodka je tudi čakanje: *Reče, poklič čez pol ure, pa ga čez pol ure pokličeš, pa reče poklič čez eno uro, pa ga pokličeš čez eno uro, pa reče poklič me čez pol ure, čez petnajst minut bom tam, prideš tja, ga čakaš 45 minut ... do eno uro, pa ga spet pokličeš, pa ti reče... ja, nisem mogu.* Neznosnost čakanja krizo še stopnjuje: *Najhuje je čakanje, ko si nakriziran. Tega se nama ful ne da več.*

Nategovanje je stalnica heroinskega trga. Nategovanje lahko pomeni troje: da dobiš premalo, nekaj drugega, slabo robo. Večinoma se v dilanju poskusijo vsi uživalci, ki v zasvojenosti pridejo do točke, ko jim začne primanjkovati droge. Še bolj pa velja, da večina dilerjev, ki neposredno prodaja drogo uživalcem, tudi uživa heroin. Dilanje je pogosto način, kako se izogniti kraji. Sogovornik je dobro povzel tipične značilnosti trga z drogo: *Če skupina nima denarja, dozo prepolavlja in jo prodaja za ceno cele doze. Drogo mešajo z različnimi snovmi, da imajo dovolj droge še zase. V skupini vedno nekdo dila, da dobijo denar, večkrat pa koga tudi nategujejo (da drugi uživalci dajo denar, oni pa njim ne dajo droge in obratno). Ponavadi imajo stalne dilerje, na katere se lahko zanesejo. Če imajo dovolj denarja, imajo dobre odnose z dilerji, ker jim redno plačujejo za drogo, drugače pa jih dilerji izsiljujejo, maltretirajo, pretepajo, dokler ne plačajo.*

Vidimo torej, da življenje zasvojenega uživalca heroina še zdaleč ni le en scenarij. Lahko bi rekli, da to, kar določa uživanje heroina, ni sama droga, pač pa slog, ki ga posameznik prevzame. Na življenjski slog pa vpliva vpetost v sceno drog, predvsem intenzivnost uživanja, določa pa ga tudi prisotnost oziroma odsotnost pomembnih drugih vlog v življenju posameznika. Vsakdanjik zasvojenega uživalca, ki je redno zaposlen, ima službo in s tem tudi stalen vir dohodka, se bo v marsičem razlikoval od vsakdanjika mladega uživalca, ki je izključen iz sveta šole in dela ter večino dneva preživi na ulici. To razliko razkrivajo tudi taktike obvladovanja krize. Na dveh skrajnih polih bi tako lahko srečali uživalce, ki jih kriza nikoli ne zateče nepripravljenih, medtem ko so se tisti na drugi strani popolnoma prepustili fatalizmu v življenju in so se resignirano prepustili toku dogodkov. Na nek poseben način je kriza doživetje moči in nemoči, človek se lahko v njej sam sebi in drugim dokazuje, da zmore, da zdrži fizično trpljenje in da se zna in zmore izvleči. Obvladovati krizo tudi pomeni, da zmoreš, da se znajdeš. Če si v krizi sam, potem samemu sebi lahko pripišeš tudi zasluge za njeno premagovanje. Občutkom nemoči in samousmiljenja, pomanjkanja samozavesti, ki jih priključijo kriza, se pridružijo še energična prizadevanja, razmišljanja, taktiziranja pri iskanju priložnosti, da se izvlečeš iz krize. *Če sem pa sam bolna, tko par ur, pol pa ne. Pol mam pa ful moč, da ga iščem, ne. Recimo, če mam dolar, ne...Ja, ponavadi je tko, da misliš na doup, mori te pa, če nimaš denarja, kje ga boš dobil. Na psihični bazi se počutiš nemočnega, velika večina folka fura uno samousmiljenje, ful živčen, netoleranten do soljudi. Po drugi strani se pa nekje notr dogaja tist, da ma človek ful energije in da leta okol in išče.* Kriza ima torej močan dinamični potencial. Zaradi krize postane uživalec kreativen, domiseln, prizadeva si, išče, je aktiven. Prostora in odnosov okoli sebe se zaveda z vso intenzivnostjo in gleda za priložnostmi: *A veš, ful mu mozeg dela, če je brez dolarja, dejansko si tolik dovzetan do vsega, kar se dogaja okol tebe, da izkoristiš vsako najmanjšo priložnost, ki se ti ponudi. To je odvisno od morale človeka, da na kakršenkoli način prideš do dolarja, ne. Da izkoristiš situacijo, da nategneš koga, da karkoli že.* Kot taka je kriza hkrati negativna in pozitivna izkušnja. Kriza je torej tudi situacija, v kateri lahko posameznik izmeri in preveri svojo spretnost, znanje, iznajdljivost, zdržljivost. Je kot test lastnih zmoglosti. Kriza ima v subkulturi uživanja poseben pomen: ni le dokaz pripadnosti subkulturi uživanja drog, je izkušnja doseganja meja človeških zmogljivosti (kot antipod flashu - vrhuncu), je individualno preizkušanje moči. Skupaj z zadetostjo je kriza doživetje individualnosti (posebnosti) in povezanosti (pripadnosti). Uživalec krizo doživlja po svoje, toda doživijo jo lahko vsi uživalci. Ljudje z uživanjem drog avtomatično postanejo *drugi*,

drugačni. Kriza kot fenomen uživanja drog potrjuje to drugačnost, saj je lastna le uživalcem drog, neuživalci je kot lastne izkušnje ne poznajo in je ne morejo preveriti. Eden od sogovornikov pove: *ne morejo vedeti*.

Na ravni uživalcev drog kot družbene skupine pa se ta moč kaže drugače, kaže se kot zbirka znanj in ritualov o preživetju z drogami. Uživalce drog se pogosto razume kot ljudi, ki pomoč potrebujejo, redko pa se pozornost posveti potencialom, ki jih imajo. Ti spregledani viri so lahko tako znane taktike samopomoči v krizi kot tudi oblike solidarnosti in povezovanja - od kuhanja čajčkov, masaže in drugih zvarkov do sočutja in pomoči drugemu, če so sami v dobri koži in jim je človek blizu. Gre tudi za zrcaljenje konvencionalnih moralnih in normativnih modelov današnje družbe, ki postavljajo kulise dnevnim aktivnostim na sceni drog. In nenazadnje, gre za vednost, ki jo nosijo skupine uživalcev heroina o nadzorovani rabi drog, kar je hkrati vednost, ki je ostala, neuživalska skupnost, nima - to je informacija o *kulturi uživanja*.

Zemljevid krize kot zemljevid tveganj in zmanjševanja škode

Izkaže se, da gre pri uživanju drog za vrsto specifičnih situacij in ravnanj, ki so na eni strani povezana s praksami uživanja in na drugi strani z družbenim kontekstom uživanja. Grobo bi lahko dejavnike socialne škode razdelili na tiste, ki so neposredno povezani z uživanjem drog: slog uživanja, mesto v karieri uživalca (začetek, navlečenje, spuščanje, kriza); konkretni postopki (injiciranje, predoziranje, dilanje, spolnost) ter širši družbene procesi, ki oblikujejo uživanje (negativen odnos do uživalcev in uživanja, kriminalizacija in črni trg, slogi in kultura uživanja). Na drugi strani pa so tu dejavniki, ki s samim uživanjem drog niso povezani neposredno, a vseeno odločajo o izidih (nezaposlenost, pomanjkanje stanovanj, spremenjeni družinski odnosi, premiki v mladinskih kulturah, spremembe v družbenoekonomskih odnosih).

Te delitve dejavnikov, povezanih z uživanjem drog, se v vsakdanjiku uživalca drog ne kažejo ostro in razvidno. Medtem ko se v vsakdanjiku uživalca večina stvari zgodi na ravni konkretnih dogodkov, situacij, momentov, ki so povezani s praksami uživanja, se posameznik sreča s povsem konkretnimi ovirami: pomanjkanje pribora, denarja, prostora, nenadzorovana kakovost droge, nategovanje, neznanje, naglica, neprevidnost, mešanje drog, predoziranje, poškodbe, zadolževanje, redukcija zgoj na vlogo uživalca, fatalizem, zasvojenost, abstinenčna kriza itd., potekajo v ozadju družbeni procesi, ki na prvi pogled nimajo nič skupnega s to konkretnostjo, a hkrati ves čas narekujejo pogoje, v katerih se ta konkretnost odvija. Ta vsakdanjik najbolj determinira politika do drog - okoliščina, ki se

bolj ali manj intenzivno odraža na vseh področjih, povezanih z uživanjem, in vpliva na različne procese, ki jih uživanje sproži. Tako se uživalec drog dnevno srečuje z ovirami, ki so posledice kriminalizacije. Negativen odnos do uživancev, kriminalizacija in črni trg določajo, kako bodo potekali in kako se bodo iztekli posamezni momenti uživanja. Nezaposlenost, pomanjkanje stanovanj, nizki dohodki ipd. so okoliščine, s katerimi se srečujejo vsi pripadniki neke družbe, toda prav marginalizirane skupine in uživalci drog še posebej so tisti, ki jih ti pogoji najbolj ovirajo in so zaradi njih najbolj ranljivi. Škodljive socialne posledice uživanja drog so posledice tipa, sloga in okoliščin uživanja. Med uživalci drog so takšni, ki imajo lahko velike probleme z zaposlitvijo, težko obdržijo službo, pogosto jih odpustijo itn.; imajo lahko manjše ali večje stanovanjske stiske; prijatelji, sorodniki, družine jih izobčijo; medtem ko drugi te probleme izkusijo v milejši obliki ali pa jih sploh ne - marsikatera njihova težava je povsem primerljiva s težavami njihovih vrstnikov. Nedvomno obstajajo uživalci, ki jih uživanje drog ne spravlja v stisko, saj obstaja cel niz različnih slogov uživanja drog in nekateri od njih ne pripeljejo do dramatičnih preobrazb. To so ljudje, ki droge ponavadi poskušajo, jemljejo občasno, pri različnih priložnostih, lahko tudi redno (na primer konec tedna), a se ne zasvojijo. Pripovedi v raziskovanje udeleženih uživancev heroina nedvomno pokažejo, da obstajajo tudi zasvojeni uživalci, ki znajo poskrbeti za svojo navado.

Glede na ravnanja in vedenja v krizi, predvsem v povezavi z načinom uživanja, lahko ločim dva skrajna tipa uživanja: previdnega in neprevidnega, ki pa, lahko prav zaradi okoliščin (ugodnih ali neugodnih) postaneta svoje nasprotje. Značilnostim previdnega tipa uživanja bi lahko pripisali, da ima uživalec pribor vedno pri sebi, vnaprej računa na možnost, da bo do uživanja prišlo in si tudi vnaprej zagotovi vse potrebno za uživanje (od pribora, prostora, odmerka, časa za uživanje). Neprevidno uživanje je seveda nasprotje prejšnjega, uživanje je trenutno, pri uživanju se zavestno ali nezavedno tvega. Oba tipa sta lahko povezana s slogom življenja, ni pa nujno. Lahko gre za brezdomnega uživalca, ki težko predvidi potek naslednjega dne, toda vedno pazi, da ima pri sebi sterilni pribor in zalogo za hude čase. V vsakdanjih situacijah le redko naletimo na "čiste" tipe, vedenje se porazdeli med obema poloma. Na to, kako se bo v neki situaciji posameznik vedel, pa je odvisno tako od osebne odločitve (osveščenosti, znanja o tveganjih) kot od spleta okoliščin (npr. trenutka, ko nabavi drogo, odsotnosti storitev nizkega praga ipd.).

Kriza predstavlja na zemljevidu uživanja drog neke vrste točko razgleda, in sicer v dveh pomenih - v smislu orientacijske točke, ko gre za kariero uživalca, pa tudi v smislu točke, s katere lahko pogled usmerimo na različne

vrste in ravni škode, ki jo lahko povezujemo z uživanjem heroina. Na podlagi analize krize izstopijo štirje kriteriji socialne škode: politika do drog, materialni položaj, socialne mreže in kriminal, ki ima na tej tabeli poseben status, saj je predvsem posledica prejšnjih treh. S politiko do drog ljudje, ki droge uživajo, avtomatično postanejo kriminalci. Zaradi pomanjkanja materialnih virov je kriminal eden od načinov reguliranja materialnega položaja posameznika. Zaradi kriminala se ljudem razdirajo prejšnje socialne mreže in se oblikujejo nove, ki se pogosto zgostijo okoli kriminalnih jeder. Pravzaprav je težko ločiti, kdaj gre za posledice in kdaj za okoliščine škode. Dejansko gre za procese, ki tečejo v obe smeri in tudi progresivno. Urejanje socialnega položaja zato ni mogoče le na enem področju in brez vzporednega delovanja na različnih ravneh. Revščine npr. ni mogoče izboljšati le z denarno pomočjo, saj jo pogojuje tudi izguba socialne mreže, ki prispeva s svojimi viri (nematerialnimi, kot je človeška bližina, in materialnimi, npr. stanovanje pri prijatelju).

Analiza krize pokaže tri izstopajoče momente tveganj. V ospredju so: slabo telesno počutje, pomanjkanje denarja, slog uživanja. Medtem ko je pri občasnih uživalcih drog kriza prej trenutek, ki obstaja predvsem kot grožnja in kot taka narekuje ravnanja v smeri preprečevanja zasvojenosti, pa obstaja kriza pri zasvojenih uživalcih drog kot grožnja, ki napoveduje posledice, predvidene v teh treh kritičnih točkah. Tveganja pri uživanju niso le stvar individualne odločitve, ampak predvsem splet okoliščin. Kriza je situacija, v kateri se ta dva elementa (individualnost in situacijskost) še posebej izrazita. Človek si lahko še tako prizadeva, pa zaradi reakcije okolja v teh prizadevanjih ne uspe. Načrtovanje in nadzorovanje uživanja zato predpostavljata tudi predvidevanje teh dogodkov, ki so izrazito *situacijski*. Na prvem mestu pa je o uživanju potrebno biti poučen. Znanje o uživanju in preživetju z drogo je mogoče le skozi lastno izkušnjo in preko posredovanja vrstniške skupine. Če v neki skupini gojijo kulturo varnega zadevanja, bo veliko več možnosti, da bo takšno vedenje prevzel tudi nov član te skupine. Bistven element, ki vpliva na rezultate tveganj, je *nepazljivost*. Zaradi naglice so ljudje manj pozorni, hitreje se odločijo glede ravnanj, pogosto pa tudi nimajo na razpolago vseh sredstev ali znanja, ki bi jim pomagalo tveganje zmanjšati ali preprečiti. Tveganja so povezana tudi z načinom uživanja droge. Intravenozni način uporabe droge že sam po sebi pomeni veliko večjo izpostavljenost različnim nesrečam, ki se lahko pripetijo pri uživanju, med temi so: nevarnost okužb, poškodbe, predoziranje. *Pomanjkanje materialne osnove* za preprečevanje tveganja se zrcali v pomanjkanju pribora, droge, prostora.

Pomembna je tudi *dostopnost storitev v skupnosti*. V Sloveniji delujejo le redki programi nizkega praga, ki ne pogojujejo vstopa v program z ab-

stinenco in odločitvijo po prenehanju uživanja, in tako se lahko zgodi, da se še tako previden posameznik ob odsotnosti teh uslug odloči za tveganje. Med klasičnimi intervencijami, ki jih ponujajo programi zmanjševanja škode, so učenje o varnejšem uživanju drog, drop ini, terensko delo, vrstniško svetovanje. Ti programi pri nas delujejo predvsem v obliki nevladnih organizacij, ki se pogosto srečujejo s problemom sredstev in kadrov, še pogosteje pa z odklonilnim stališčem okolja. Tako se ti programi pogosto znajdejo v primežu pojasnjevanj nujnosti svojega dela predvsem v argumentih preprečevanja zdravstvenih posledic⁶ uživanja drog. Ožanje škode zgolj na interpretacije, ki v ospredje potisnejo skrb za zmanjševanje tveganj za zdravje posameznika, pa je zelo redukcionističen pogled na vsakdanje stiske ljudi, ki so z drogami zasvojeni. Diskurz skrbi za zdravje človeka nagovarja zelo osebno in zazdi se, da je srž problema v posamezniku. Hkrati pa je to tudi nojevski drža - zavračanje soočenja z družbenimi vidiki tveganj in zanemarjanje tesne povezave socialnih in družbenih okoliščin uživanja. Premik pozornosti k zmanjševanju socialnih tveganj pa pomeni tudi korenit zasak v odnosu družbe do drog. Nenazadnje je socialni položaj posameznika močno povezan z razmerami v družbenem okolju in mero socialnih pravic, ki jih ima. Tako pridemo do pomembnega področja, to so stališča in politika do drog kot zunanjih dejavnikov, ki vplivajo na tveganja. Gre za to, kako se neka stukturalna pozicija manifestira v zelo individualnih posledicah. Uživanje drog je družbeno obsojeno ravnanje in večina užiivalcev se trudi prikriti uživanje. Tako se lahko še tako intenzivna osebna prizadevanja po zmanjševanju škode v nekem trenutku zazdijo brez pomena. Človek skrbno pazi, da prikrije svoje uživanje, saj želi ohraniti službo, toda razkritje uživanja lahko v trenutku spremeni življenjsko zgodbo tega človeka: izgubo delovnega mesta, izogibanje drugih ljudi, posledično slabša materialna pozicija in iskanje materialnih virov, ki lahko pripeljejo v kazniva dejanja. Ta preobrat v karieri človeka pa je za snovalce politike do drog pravzaprav dokaz, da so uživlaci drog res kriminalci.

Zmanjševanje socialne škode torej predpostavlja ukrepanje, ki bo upoštevalo to kontekstualno kompleksnost uživanja drog. In ker je zmanjševanje škode v svojem bistvu pragmatičen pristop – usmerjen v tisto kar je smiselno in možno ter utemeljeno na konkretnih potrebah ljudi, so tudi vprašanja o intervencijah v skupnosti konkretna. V našem primeru – kako pomagati zasvojenim užiivalcem heroina v krizi? Z vidika načrtovanja in izvajanja intervencij⁷ krizo lahko upoštevamo kot konkretno situacijo, o kateri je mogoč razmislek glede pomoči ljudem, ki uživajo droge. Tu je

⁶ Socialna tveganja, povezana z uživanjem drog, so nedorečena in ponudba različnih programov terenskega dela je zožana večinoma na posredovanje informacij.

⁷ V mojem primeru me najbolj zanima socialno delo.

potrebno upoštevati tako izgubo, ki jo je človek zaradi uživanja drog utrpel kot vire, ki jih ima še na razpolago. Kriza je situacija, v kateri je mogoče delovati preprečevalno (npr. da ljudje ne bi zdrsnili v karieri uživalca), hkrati pa tudi rehabilitacijsko (pomoč, da se ljudje vrnejo v izgubljene vloge npr. študenta, starša, delavca, ...). Pomoč je lahko stvarna (npr. denar, prostor, zdravila ipd.), lahko pa je tudi afirmativna (npr. reševanje konfliktov, svetovanje ipd.). Strategije pa so usmerjene na področja, ki preprečijo ali zmanjšajo procese socialne škode in se odvijajo hkrati na ravni reguliranja lastnega ravnanja (nadzorovano uživanje, varnejše uživanje drog, izpolnjevanje obveznosti iz socialnih vlog ipd.) in na ravni okolja (npr. prikrivanje uživanja, opravičevanje, pojasnjevanje ravnanj, da okolica ne sproži sankcij in človek lahko obdrži dostojanstvo). To delovanje je lahko hkrati preprečevalno in poravnalno. Preprečevalno v smislu preprečevanja situacij, v katerih pride do škode (Flaker et al., 2002b):

- na ravni življenjskega sloga posameznika (nadzorovanje uživanja, skrb, da posameznik obdrži delo, dokonča šolo, skrb, da neguje medosebne odnose,...);

- na ravni družbenih procesov (zaposlitve in stanovanjska politika, ekonomski razvoj, dekriminilizacija uživanja, normalizacija govora o drogah ipd.). Poravnalno pa v smislu povračila ali nevtralizacije škode, ki jo je posameznik utrpel ali povzročil zaradi uživanja:

- na osebni ravni (opravičila, povračila škode, pojasnila);

- na družbeni ravni (javna rehabilitacija uživalcev, povračila materialne škode, javna opravičila in dekonstrukcija lika uživalca drog).

Vse naštetto je razumeti kot možne točke delovanja. Ampak ne brez tega, da kot pravimo Flaker in sodelovci (2002b: 273), »začnemo – ali nadaljujemo – javno dekonstrukcijo diskurza drog, institucionalnih dispozitivov in družbene vloge uživalcev⁸, hkrati pa tudi spodbijamo klasično kariero in vzpostavljamo možnosti, da bi se uživanje dedramatiziralo.« In spet smo tam. Droge kot družbeni pojav omogočajo neskončno polje imaginacije. V podobah uživanja drog se odseva dediščina zakoreninjenih predstav, idej, konstrukcij, ki jim je vedno znova moč dodajati nove konstrukcije in konstrukcije konstrukcij. Za večino od njih je značilno, da utrjujejo mesto uživalcev na robu družbe. O drogah in njihovem uživanju ni konsenza, zgodbe o njih pa so ves čas v medsebojnem prerivanju za najvišjo resničnost. Ampak tistih, ki se jih stvar tiče kot akterjev, se v najpogostejše

⁸ V tekstu uporabljam pojem uživalec/uživalka drog, čeprav se v novem slovenskem nacionalnem programu za področje drog uveljavlja raba pojma uporabnik drog. Ne prvi ne drugi predlog ni povsem ustrezen, saj se s takšnim poimenovanjem reducira vloga posameznika zgolj na neko ravnanje ali lastnost. Kljub tem pomislekom, se odločim za uporabo uživalec/uživalka in tako izognem prekrivanju pomena uporabnik s, v socialni uporabljenim, pojmom uporabnika storitev ali služb socialnega varstva.

ekspertskega Babilonu bolj redko vpraša za mnenje.

Raziskovanje tega področja je torej pomenilo tudi priložnost dati besedo skupini, ki se jo ponavadi kaj dosti ne sprašuje ali pa se upošteva le tisti del pripovedi, ki se sklada z javno dovoljenim diskurzom pregona uživalcev. Tako lahko strnem nekaj ugotovitev: slovenski uživalci drog najintenzivneje zaznavajo tiste probleme, ki so povezani z nelegalnim statusom drog. Te razmere jih ne prizadenejo le pri povsem konkretnih situacijah, povezanih z nabavljanjem in uživanjem drog, ampak se kažejo tudi v preganjanju uživalcev drog s strani policije in skupnosti, v oviranju uživalcev v njihovih vsakdanjih, z drogami nepovezanih, vlogah. Politika do drog ustvari pogoje, v katerih se pogled na posameznika zoži izključno na vprašanje droge. Uživalci drog so stigmatizirana družbena skupina in uživanje drog je tisti moment, ki prej navadnega človeka spremeni v družbeni problem. Uživanje drog postane lastnost posameznika (kot je npr. lastnost pridnost, delavnost). V tem smislu prinese družbena reakcija na uživanje drog tudi simbolno socialno škodo, ki se kaže v neupoštevanju ali onemogočenju ostalih pozitivnih socialnih vlog.

LITERATURA

- Flaker, Vito et al. (1999): Podobe uživanja heroina v Sloveniji z vidika zmanjševanja škode: preliminarno poročilo o raziskavi. *Socialno delo* 38, (4-6): 341-395.
- Flaker, Vito (2002a): Živeti s heroinom I.: Družbena konstrukcija uživalca drog. Ljubljana: Založba/*cf.
- Flaker, Vito (2002b): Živeti s heroinom II.: H konstrukciji zmanjševanja škode. Ljubljana: Založba/*cf.
- Grebenc, Vera (2003a): Zmanjševanje socialne škode povezane z uživanjem drog in iskanje odgovorov v skupnosti. Ljubljana: FDV, magistrska naloga.
- Grebenc, Vera (2003b): Etnografija heroinske krize. *Socialno delo* 42 (2): 109-121.
- Mesec, Blaž (1998): Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Pearson Geoffrey et al. (1987): *Young people and heroin*. Aldershot: Gower.
- Robson, Colin (2002): *Real World Research*. Padstow: Blackwell Publishing.
- Stimson, Gerry V. et al. (ur.) (1998), *The Rapid Assessment and Response Guide on Injecting Drug Use*. Ženeva: WHO- Program on Substance Abuse.